

DANAŠNJE STANJE I BUDUĆI ZADACI POMOĆNIH HISTORIJSKIH NAUKA U HRVATSKOJ

Dr Nada Klaić

Premda je pojam pomoćnih historijskih nauka, kako se one kod nas još uvijek shvaćaju, zastario, ostat ćemo kod njega prije svega zato što je ovo savjetovanje posvećeno disciplinama koje su najuže povezane s arhivima i arhivskom građom. Klasičan pojam pomoćnih historijskih nauka u užem smislu obuhvaća tri najvažnije discipline: *paleografiju*, *diplomatiku* i *kronologiju*. Posljednja se na žalost nije u hrvatskoj historiografiji razvila do posebne naučne grane. Danas nema ni jednog priručnika na sveučilištu ili izvan njega u kojem bi se objašnjavala osnovna načela kronologije. Slično se može ustvrditi i za diplomatiku, premda se nedostatak diplomatskih udžbenika jedva može opravdati. I to ne samo zato što u toj disciplini naša, hrvatska historiografija ima najviše posla i najviše može i dati, nego i zato što najstariji izvorni materijal do kraja XII. st. — a to je i naše najveće blago! — možemo ocjenjivati gotovo isključivo s diplomatskog stanovišta.

Ne čini mi se nimalo slučajnim da sve više raste zanimanje za paleografiju, iako njeno izučavanje ne nameće domaći izvorni materijal. No, za paleografske priručnike karakteristična je jedna pojava: u njima se jedva ili nikako vodi računa o problemima latinskih pisama kod nas,¹ tako da praksa ne nalazi dovoljno potreban oslonac u teoriji. Pri tom treba naglasiti i to da su paleografska izučavanja u Hrvatskoj usmjerena na latinsko pismo i jezik i da se o slavenskim pismima — na primjer glagoljici — jedva pošlo dalje od raspravljanja o porijeklu i nastanku pisma.

Postojeća literatura i sadašnje stanje pomoćnih historijskih nauka omogućuju da se odrede budući zadaci s jedne strane i da se, s druge strane, gradeći na pozitivnim rezultatima dosadašnjih istraživanja nastoji nadoknaditi još neučinjeno i ispraviti propušteno.

¹ To vrijedi, na primjer, za Latinsku paleografiju (Naučna knjiga, Beograd 1953) od Viktora Novaka u kojoj se govori samo općenito o razvitku latinskog pisma u rimsko doba i u srednjem vijeku. Novak obrađuje srednjovjekovni period od prekaroline do humanistike (129—280), ali se ni u jednom poglavlju ne osvrće posebno na pisma koja su se upotrebljavala kod nas.

Pođimo najprije tragovima paleografske literature. Činjenica da se sve do nedavno s paleografijom postupalo doista kao s pomoćnom historijskom disciplinom utjecala je na to da se nisu odgajali posebni stručnjaci. Takav je postupak donekle opravdavala nestašica dokumenata pisanih najstarijim latinskim pismima kod nas. Svega jedan ili dva spomenika pisana rimskom kurzivnom minuskulom i jedan semiuncijalom — za koji k tome nije pošlo za rukom dokazati da je domaćeg porijekla² — nisu izazivali zanimanje stručnjaka. Zato su karolina i beneventana pisma o kojima se najviše pisalo i piše, jer s goticom više nema nikakvih problema.

I ako bismo htjeli, izdvojivši problem nastajanja tih latinskih pisma, dati obračun o tome što se učinilo, onda bismo morali priznati da se nije stiglo suviše daleko. Naime, kad se počelo postavljati pitanje porijekla i nastajanja beneventane i karoline kod nas, onda su Barada i Novak, kao najbolji teoretičari iznijeli suprotna stajališta koja se ne mogu zbližiti. Manje kritičan od Barade, Novak se još i danas zalaže za domaće porijeklo beneventane i karoline, mišljenje koje nije u mogućnosti opravdati ni kulturnim ni historijskim razvitkom Hrvata u VIII. i IX. stoljeću.³ S druge strane, Barada je doduše ispravno ustvrdio da je beneventana presadena na dalmatinsku obalu iz susjedne Italije, ali su ga nesretne konstrukcije oko Trpimirove i Muncimirove isprave primorale da izmisli postojanje najstarijih pisama u IX. st. u Hrvatskoj. On je samo po nekim sumnjivim tragovima u prijepisima obiju isprava iznio neprihvatljivo mišljenje da je original Trpimirove darovnice bio pisan rimskom kurzivnom minuskulom, a Muncimirov karolinom.⁴ Na tome su istraživanja o genezi latinskih pisama kod nas uglavnom stala, premda su bila više slučajna nego sistematska. Ako dodam da još ni jedan stručnjak nije posebno sjeo da obradi sa svim raspoloživim materijalom nastajanje, razvitak i propadanje bilo koje vrste latinskog pisma, svatko će priznati da stvarno još nije počelo temeljito ispitivanje latinskih pisama. Možda predstavlja izuzetak Novakova »Scriptura beneventana«.⁵ No, toj monografiji, u ko-

² Mislim na poznati rukopis *Evángeliarium spatatense* za koji V. Novak od svog prvog rada na tom rukopisu (*Najstariji dalmatinski rukopis Evangelium spatatense*, Split 1923) nastoji bezuspješno dokazati da je splitske provenijencije. Vidi prihvatljivo mišljenje D. Kniewalda (*De evangeliario spatatensi*, sep. iz *Ephemerides liturgicae*, vol. LXXI, 1957, Roma, str. 408—427) da je splitski evanđelistar »occasione foundationis ecclesiae Salonitanae Spalatium importatum esse videtur« (str. 410).

³ V. Novak je u tom pogledu mogao govoriti samo o mogućnostima proširenja beneventane iz Monte Cassina na istočnu jadransku obalu. On uvijek iznova pokušava učvršćenje beneventane vezivati uz tobožnji rad prvog splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina, tj. potkraj VIII st. (kako ga on datira), kad su tobože postojali »izvanredni uslovi za bujniji život pismenosti...« (Latinska paleografija, str. 145). Za takve pretpostavke Novak nema nikakva dokaza.

⁴ Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra* 1937, str. 83—85.

⁵ Novak je u spomenutom djelu »Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Paleografska studija«, Zagreb 1920, str. 81—86 analizirao tri beneventanske isprave (darovnicu Radovana iz 1070, i tobožnje darovnice Zvonimira i Stjepana II za splitske benediktinke). Značajno je da se ni za jednu ne može tvrditi da je nastala u vrijeme kad je datirana, zato Novaku ne preostaje drugo nego da pretpostavlja. Za Radovanovu i tobožnju Zvonimirovu ispravu konstatira da ne mogu biti savremene (str. 84), dok tobožnja Stjepanova isprava »može biti samo prijepis, a nije isključena mogućnost, da je i savremen...« (str. 85). Međutim, iznenađuje na osnovi kakvog materijala donosi zaključke o karakteru tobožnje notarijske dalmatinske beneventane XI. i početka XII. stoljeća, kad ne analizira nikakav drugi materijal. Po svojoj prilici smatra da su beneventanske isprave originalni, jer stvara zaključak da je notarijska beneventana knjižna beneventana (str. 81). Takav razvitak beneventane se ne po-

joj je dobro sakupljen materijal, nedostaje kronološka okosnica ili kriteriji prema kojima bismo mogli prepoznati različita razdoblja u razvitku beneventane.⁶

Prepuštena volji pojedinaca paleografsko-diplomatička ispitivanja — dakle rasprave, prilozi i posebna djela — nose pečat svojih stvaralaca, pa ćemo nastojati samo u najgrubljim crtama dati pregled o njima.

Moglo bi se kazati da je tek s Viktorom Novakom i Mihom Baradom započeo rad na paleografiji. Međutim, koliko god su paleografski problemi u Baradinim radovima — poznata rasprava o kneževskim ispravama — bili sporedni, osjeća se u njegovu radu procijep između teorije i njene praktične primjene.⁷ Pojava koja je toliko karakteristična i za kasnije istraživače. Odlično potkovan teoretskim znanjem, ali zaslijepljen beskrajnomo vjerom u autentičnost najstarije hrvatske isprave Barada prilazi njezinom ispitivanju bez ikakve kritičnosti. Takav pristup unaprijed oduzima vrijednost postignutim rezultatima, jer mu pogrešna, osobito diplomatska analiza isprava, dopušta da utvrdi svaki unaprijed postavljeni cilj. Tako je prva diplomatsko-paleografska studija koja je mogla biti uzorom kasnijim istraživačima, stvarno zavodila Baradine sljedbenike, jer je njezine rezultate štiti autoritet inače poznatog stručnjaka. Nakon te rasprave Baradu odvođe poslovi na katedri za hrvatsku povijest na drugu problematiku i on se samo izuzetno vraća na neka pitanja iz kronologije.⁸ Ti njegovi kasniji prilozi ujedno su i jedini radovi takve vrste u hrvatskoj historiografiji i na hrvatskom izvornom materijalu.

Za razliku od Barade koji je, kako je spomenuto, napustio područje pomoćnih historijskih nauka, Viktor Novak ostaje vjeran toj struci od početka naučnog rada do danas. U dugogodišnjem radu na pomoćnim historijskim naukama Novak uspješno gradi teoriju, ali uglavnom tražimo uzalud i kod njega primjenu teoretskog znanja u praksi. Novak upravo uzorno, do sitnica, analizira neke izvore — kao na primjer kartulare dalmatinskih samostana⁹ — ali kad se nađe pred dilemom da odluči da li ima pred sobom autentičan izvor ili falsifikat, onda se rijetko opredjeljuje za kritičko i naučno zasnovane zaključke. U tom je pogledu klasičan pri-

dudara s onim južnoitalske beneventane (koja u dnevnoj upotrebi poprma kurzivni oblik), ali Novak ne izvlači iz spomenute činjenice nikakav zaključak. Naime, sve upućuje na to da su tobožnji originali iz X. i XI. st. pisani knjižnom beneventanom prije svega zato što nisu nastali u notarskim kancelarijama u XI. st., nego su plod benediktinskih skriptorija koji su radili na prvim dalmatinskim kartularima. Odatle im i istovrsno pismo.

⁶ Vidi bilj. 5.

⁷ M. Barada je u spomenutoj raspravi (vidi bilj. 4) razlikovao privatnu od javne isprave prihvativši Brunnerovu podjelu isprava (str. 4—5), ali usprkos tome nije vidio i nije želio vidjeti da su i tobožnje kneževske isprave po svojoj formi privatne isprave. Zato je kazao da »Trpimirova i Mucimirova isprava, makar su po sebi javne isprave, nemaju ništa zajedničkoga sa ispravama bliže papinske države, osobito Ravenne, ni s ispravama bizantske južne Italije, Venecije i Istre, kao ni sa franačkim ispravama«. One imaju oblik lombardijsko-tuscijske karte (str. 7). Dakako, ako je neka isprava formalno sasvim različita od svih drugih javnih isprava na Zapadu, a jednaka je privatnoj ispravi sjeverne Italije, onda se jedino može zaključiti da je i ona po svojim diplomatskim formulama privatna isprava. Barada, na žalost, nije stvorio takav, jedino logičan zaključak, jer mu je bilo osobito stalo do tog da ukloni svaku sumnju u neispravnost obiju kneževskih isprava.

⁸ Iz kronologije hrvatske povijesti, Čas. za hrv. povijest I, 1943; Prilozi kronologiji hrvatske povijesti, Rad JAZU 311, 1957.

⁹ V. Novak - P. Skok, Ivra sancti Petri de Gomal. Supetarski kartular, Djela JAZU 1952. Zadarski kartular samostana svete Marije, JAZU 1959.

mjer njegove nekritičnosti pokušaj analize tobožnje Krešimirove darovnice na Maun. Dakako, spomenuti prilog nije rezultat autorove težnje za spoznajom naučne istine, već naručen članak prilagođen trenutačnoj političkoj situaciji.¹⁰ Nekritički stav Novaka u posljednjim radovima utoliko više smeta što je u početku svoje naučne karijere pravi i iskreni borac za naučnu istinu. Kad se u Bulićevu zborniku odvažio da napiše raspravu o dva splitska falsifikata¹¹ — tobožnje darovnice Zvonimira i Stjepana II u korist splitskih benediktinaca — imao je dovoljno hrabrosti da izdrži borbu protiv cjelokupne tadašnje javnosti.

Nekritičke diplomatske analize imaju dalekosežne posljedice. Naime, budući da sve do druge polovice XII. st. nema originalnih isprava, paleografske se analize isprava mogu oslanjati samo na rezultate diplomatskih

¹⁰ Vidi članak »Mare nostrum dalmaticum« u »Povijest grada Nina« (Inst. JAZU u Zadru, Pos. izd., Zadar 1969, str. 397—442.) Ako netko polazi s apriornog stanovišta da je isprava koju ispituje besprijeekorna i da su njeni oblici, diplomatske formule kao i historijski sadržaj već zato autentični što ih tobože izdaje hrvatski vladar, onda je zaista suvišna svaka rasprava o takvim ispravama. Stoga je *suvišno* raspravljati s Novakom o vrijednosti tobožnje Krešimirove darovnice na Maun.

S druge strane, i Jakov Stipišić u prilogu »Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069. g.« (Pomorski zbornik, Knj. 7, Zadar 1969, str. 813—828) zauzima također isto stanovište prema tom izvoru. Prije svega, analiza se dokumenta danas oslanja na prijepis iz 1248. g. — nekog notara koji je inače potpuno nepoznat u Zadru! — prijepis koji je pisan kao original, pa ga Stipišić i naziva »copia immitativa« (str. 815). Taj notar tvrdi da je autentičnu ispravu »vidio i čitao«, pa Stipišiću ne preostaje drugo nego da pretpostavi da je pisar »imao pred sobom jednu zasebnu ispravu koju je on smatrao autentičnom! No, kako za ovjerovljenje (za koje notari u to vrijeme upotrebljavaju izraz *signum*) ne nalazi ispravan izraz, Stipišić jednostavno tvrdi da je riječ *sigillum* »samo deminutivni oblik za *signum*«, i dakako, na taj način rješava opet jednu »nepravilnost« isprave. Ništa ga, na žalost, ne smeta što na ispravi *nema pečata*, ali, odgovara Stipišić, »taj i nije potreban, jer notarskoj ispravi daje javnu vjeru notarski potpis sa čitavom formulom kojom je popraćen i njegov znak« (str. 816). I premda nema ni jedan jedini original kojim bi mogao dokazati da je kraljevska kancelarija u doba narodne dinastije postojala i radila, Stipišić se pita, kojim su pismom u njoj pisali! Odgovara kombinacijom. »S obzirom da je isprava namijenjena benediktinskom samostanu u Zadru, središnje beneventane u Dalmaciji, mogao je pisar isprave hrvatski biskup Anastazije učiniti ovom zgodom i iznimku, ako je ona bila potrebna, pa mjesto karolinom ispravu napisati beneventanom« (str. 816). Ne treba posebno isticati da Stipišić ni za ove pretpostavke nema nikakve podloge u izvorima. Ako se već ne može pronaći kako je bio pisan original, onda se bar može tvrditi da je upravo tako sastavljena isprava bila pisana u kraljevskoj kancelariji. I premda ni za jednu ispravu iz doba Trpimirovića Stipišić ne može ustvrditi da je, s obzirom na formu, pisana i sastavljena u kraljevskoj kancelariji — jer formule tobožnjih kraljevskih darovnica pripadaju *privatnoj*, a ne *vladarskoj ispravi!* — ipak ostaje kod mišljenja da je i tobožnja darovnica za Maun nastala u njoj. Budući da sam u detaljnoj analizi svih isprava do XII. st. ukazala upravo na tu činjenicu, on smatra, odgovarajući mi *jednom rečenicom* (!) da su moji zaključci »preteški« prema »stvarnom značenju pojedinih formula« (str. 819, bilj. 8) Upozorava me također da je »hrvatska dvorska kancelarija neznatna po svom djelovanju, pa je ne možemo ocjenjivati onim mjerilima kojima su Breslau, Giry i drugi diplomatičari ocjenjivali velike zapadne kancelarije«. Pristat ću na to da svjedem notarski formular, dakle formular privatne isprave tobožnjih kraljevskih darovnica na tobožnju »neznatnost« dvorske kancelarije kad mi budu Stipišić i ostali autori pokazali bar jednu kraljevsku darovnicu koja nije sastavljena u spomenutom obliku i koja je *stvarno* napisana u kraljevskoj kancelariji; kad mi, osim toga, obrazlože zašto su se u toj »neznatnoj« kraljevskoj kancelariji držali formula dalmatinskih notara XII. stoljeća, a nisu tražili uzore u tadašnjim vladarskim kancelarijama. Nadalje, rado bih vidjela jednu vladarsku darovnicu kojoj ne bi bila primorana začeti i potrebu za sastavljanjem tražiti u dalmatinskim crkvenim ustanovama.

Budući da sam svoje zaključke vrlo dobro argumentirala, a Stipišiću su uza sve to »tvrdnje bez stvarne podloge« i »zaključci koji i dalje ostaju neuvjerljivi« (str. 819, bilj. 8), mogu jedino stvoriti zaključak da ih *nije razumio!* Za to, posve prirodno, nisam krivac. Pretpostavljam da će razumjeti više kad pokušam analizirati čitav izvorni materijal do XII st. i kad ne bude dopustio da ga prvi dojmovi zavedu. Stipišić bi, osim toga, morao napustiti uvjerenje da je *griješ* tražiti *naučnu istinu* i najzad bi ipak trebalo da uvidi kakva je razlika između vladarske, javne i privatne ili notarske isprave. Dok sve to ne svlada neka se ne trudi da ocjenjuje rasprave koje njemu i tako znače »samo jednu zabunu« i ništa više! Zato zasad doista nemam o čemu s njim raspravljati.

¹¹ Dva splitska falsifikata XII stoljeća, Strena Buliciana, Zagreb-Split 1924.

ispitivanja. Ako, dakle, u nekoj analizi nedostaju oni elementi koji su za nju najodlučniji onda se analize pretvaraju u manje ili više uspješne teoretske vježbe. Da osvijetlim svoju tvrdnju jednim primjerom, tj. Novakovom obradom kartulara samostana sv. Marije u Zadru. Novak vrlo savjesno skreće pažnju čitalaca na pojedine vrste benevolentane kojom je veliki dio kartulara pisan,¹² ali šutke prelazi preko osnovnih formalnih nedostataka najvažnijih isprava u kartularu. Zato proglašava ispravnim u diplomatskom smislu darovnice koje nikad nisu mogle nastati u nekoj vladarskoj kancelariji.¹³ Novak je, štoviše, tako zaveden izvorom da je preslab da mu se opre te i priče prihvaća kao historijsku istinu.¹⁴ Kako on u najnovijim radovima po svoj prilici svjesno upleće u paleografsko-diplomatička istraživanja i svoja historijska razmatranja, to je vrlo često primoran stvarnu historijsku istinu zamijeniti domišljanjem. Koliko je takav način obradbe beskoristan najbolje će se razabrati ako se uzme u ruke njegovu »Scriptura benevolentana« i usporedi se s najnovijim radovima na dalmatinskim kartularima. U njima je opseg analiza u obrnutom razmjeru s vrijednošću. I čitajući ih želimo da se autor ipak vrati na besprijekornu naučnu metodu svojih prvih radova.

Premda su Barada i Novak, svaki na svoj način, kao više ili manje školovani stručnjaci bogatili literaturu pomoćnih historijskih nauka, snažniji su joj pečat ipak davali naučenjaci i istraživači kojima te discipline nisu bile struka.

Naime nije ni slučajno ni neobično da su historičari i pravnici okušavali svoje sposobnosti i na tom polju. Drugo im i nije preostajalo ako su htjeli svoj rad na historijskoj ili pravnoj problematici temeljiti na kritičkoj analizi izvora. Da su to jedino ispravni temelji kritičke historiografije shvatio je već Johannes Lucius, osnivač kritičke historiografije. On je često donosio vrlo oštroumne sudove o ispravama ili djelima koje je upotrebljavao za svoje djelo »De regno« (poznata je njegova suviše oštra osuda djela Historia Salonitana maior¹⁵). Upravo spomenuta Lucijeva oštra i pogrešna ocjena rada kompilatora Tomine Salonitanske povijesti pokazuje da i odličan kritičar može pogriješiti, što je uostalom sasvim razumljivo.

Nije slučajno da je otac moderne hrvatske kritičke historiografije Franjo Rački nastavio ondje gdje je Lucius skromno započeo. Kao historičar narodne dinastije bio je više nego itko drugi pozvan za to. Dobivši od Akademije zadatak da sakupi izvorni materijal za razdoblje Trpimi-

¹² Zadarski kartular samostana svete Marije, str. 89—117.

¹³ Na primjer, tobožnju Krešimirovu podjelu »kraljevske slobode« samostanu sv. Marije (n. dj., str. 19 i d.). Naime, kraljevska se sloboda ne može sastojati od podjele prava na četverostruku naknadu štete, kako to tobožnja povelja iz 1066. kaže, nego samo iz podjele imuniteta, tj. oprosta od javnih podavanja. Takav je privilegij samostan doista i dobio kasnije, ali od zadarskog biskupa i priora, koji su jedini i imali pravo podjeljivati takve privilegije na zadarskom području.

¹⁴ Tako kao historijsku činjenicu uzima podatak kartulara da je prva predstojnica Cicha sestra kralja Krešimira IV. (str. 30—39). Novak, naime, nikako ne želi uzeti u obzir da se sastavljač tekstova u kartularu — koji piše u drugoj polovici XII st. — hvatiti kako je sestra hrvatskog vladara bila osnivač samostana sv. Marije i kako je upravo ta »sveta laž« služila sastavljaču da proslavi porodicu Madijevaca iz koje je bila Cicha. Ta dužnost je historičara da iz legende izdvoji historijsku istinu, a ne da se povede za pričom, bez obzira na to kakvog je sadržaja.

¹⁵ Vidi o tome N. Klaić, Historia Salonitana maior, SANU, Pos. izd., Knj. CCCXCIX, Odelj. društvenih nauka knj. 55, Beograd 1967, 16—17.

rovića, Rački ga vrlo savjesno prikuplja i odmah stvara o njemu zaključke. Kad je završio rad po dalmatinskim arhivima¹⁶, imao je pred sobom, kako je sam priznao, prijepise od 94 isprave od početka X. do kraja XI. st. i iznio je o njima svoje mišljenje¹⁷. Ako imamo na umu da je Rački tada stvarao zaključke bez ikakvih predradnji iz paleografije i diplomatike, onda se zaista moramo diviti njegovoj vještini. Nije bitno što danas, pošto je od njegovih istraživanja proteklo više od sto godina ne možemo usvojiti i ponoviti njegove rezultate. Zar smijemo zamjeriti velikom hrvatskom historičaru što je zaveden tobožnjim originalima izbrojio više »matica« nego što ih je u stvari bilo, kad čitav niz historičara koji su nakon njega radili na razdoblju Trpimirovića nisu načinili ni takav napor da pročitaju i upoznaju njegove radove? Rački je više intuicijom nego teoretskom spremnošću krčio put izvornim materijalom do naučne istine. Kako mu je ona bila jedini cilj, nije mu bilo odviše teško da sumnjive, prerađene ili falsificirane isprave odijeli od onih koje je smatrao autentičnima. Zaista šteta što Rački nije svoje diplomatske analize provjeravao općom diplomatikom evropskog Zapada i možda temeljitijim poznavanjem ranog srednjeg vijeka, jer bi tada drugačije gledao na domaći izvorni materijal. No, premda je na tom polju učinio mnogo više nego bilo koji historičar nakon njega, on je, svijestan kakvu važnost ima kritika izvora u naučnom radu uopće, a za razdoblje Trpimirovića posebno, iskreno priznao da je kritika izvora tek na početku. Smatrao je da njegovim radovima nije pitanje »istinosti naših listina starijih od XII. stoljeća završeno«, jer smo — kako je kazao — »tek na početku takvih istraživanja«¹⁸. Ipak je već tada izrekao tvrdnju koju danas možemo bez ustručavanja ponoviti: većina isprava iz razdoblja Trpimirovića nastala je tek u XII. stoljeću.

Psihološki je donekle shvatljiv, premda ne i opravdan, nagli pad što ga pomoćne historijske nauke doživljavaju poslije smrti Račkoga. Naime, ljudi koji u XX. stoljeću rade na istoj problematici sve teže snose pritisak javnosti koja im nameće svoju volju. A javnost razočarana nakon I svjetskog rata materijalizacijom jugoslavenske ideje koja je donijela bolnu stvarnost, ne želi čuti ništa negativno o onom »zlatnom doba«, u kojem su Hrvati imali svoje vlastite vladare i samostalnu državu. U takvim uvjetima guše se odozgo i odozdo rijetki pokušaji otkrivanja naučne istine objektivnom analizom izvora i samo se pojedinci usude izaći pred javnost s onim što su otkrili a ne slaže se ili ne odgovara općenitim shvaćanjima. U toj igri između svećenika nauke i običnih ljudi najbolje su prolazili oni kojima su savjest, neznanje i nedovoljna stručna sprema dopuštali da pođu ususret zahtjevima puka. Da spomenem samo primjer Josipa *Nagyja* koji je u nizu radova napisanih oko jubilarne 1925 godine¹⁹, davao tobože diplomatsko-paleografske analize isprava do XII st., ali bez kritičnosti. U njegovim je raspravama čitav izvorni materijal lijep, dobar, ispravan i autentičan. Nigdje nema sumnji

¹⁶ Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, Rad JAZU 26, 1874, str. 152—188.

¹⁷ Vidi o tome opsežnije N. Klaić, *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatske narodne dinastije I*, HZ XVIII, 1965, str. 141 i d.

¹⁸ N. dj., str. 149.

¹⁹ O radovima J. Nagyja vidi N. Klaić, n. dj., str. 148 i d.

jer su uklonjene bilo kakvim izgovorom. Za svoje tvrdnje ne nalazi — ali ni ne traži! — nikakve analogije s razvitkom tadašnje vladarske isprave na Zapadu, što ga, sasvim razumljivo, oslobađa dužnosti da protumači nepravilnosti kojima naše isprave, gledane sa stanovišta općeg razvitka diplomatike, obiluju. Dakako, da je nakon takvih radova mogao 1937 ponoviti javnosti ono što je ona od njega očekivala. Kazao je da su kneževske i kraljevske isprave usprkos nepovoljnoj tradiciji »jasno svjedočanstvo da je hrvatsko kraljevstvo, čak i u ono doba teških nutarnjih prilika, zauzimalo dolično mjesto u zapadnom svijetu i da su odluke njegovih vladara bile i cijenjene i poštivane«²⁰. Čitajući Nagyjeve radove stječemo dojam da je ipak pisao iskreno i da ga je do spomenute nekritičnosti dovela više beskrajna vjera u isprave i nedovoljno ulaženje u problematiku, nego možda želja da ugodí javnosti.

Takav zaključak ne bi vrijedio i za Ferdu Šišića, premda je on bez sumnje jedan od najodličnijih umova hrvatske historiografije u XX. stoljeću. Suviše oštroman a da ne bi vidio kamo bi ga u promijenjenim prilikama poslijeratne Hrvatske mogla dovesti kritičnost prema izvornom materijalu kojom je pisao do 1914 godine, on je radije pokleknuo pod pritiskom javnog mnijenja i bez riječi opravdanja napuštao mišljenja koja su mu mogla sada naškoditi. Dok je u Priručniku, dakle 1914, uzvikivao da ne piše na nazdravičare već prema naučnoj savjesti i kritičkoj analizi izvora,²¹ par godina zatim, premda daje, kao što je poznato, do danas najopsežniju povijest Hrvata do XII. stoljeća, ograničava se samo na neke falsifikate.²² I te analize odaju manje stručnjaka, a više zainteresiranog historičara, kojemu je analiza izvora ne baš osobito privlačan posao. Kako Šišić kritikom izvora završava, a ne započinje svoj rad na najstarijoj hrvatskoj povijesti, to njegov primjer djeluje nekako zarazno na njegove sljedbenike. Svi bez izuzetaka pišu sinteze bez prethodne kritičke analize izvora. Pojava koja razorno djeluje na javnost: odgajana desetljećima u nekritičkom duhu zahtijeva svakim danom sve više laskanja i gubi sposobnost i spremnost da prihvati ono što se protivi lijepoj okamenjenoj slici prošlosti. Stoga su Šišić i njegovi sljedbenici jedan od glavnih uzroka da se začarani krug nauka — javnost zatorio, a međusobni je utjecaj dobio neobičan tok: mjesto da nauka svojim rezultatima odnosno svojim sredstvima odgaja javno mišljenje, ono pritište svom težinom na nju i nerijetko iskrivljuje naučne rezultate. Prisvajajući sebi pravo da sudi o prošlosti tako kako misli da joj nalaže trenutačna politička situacija, javnost nastoji umrtviti i onemogućiti u iznošenju slobodne misli one koji su se otesli njezine nametljivosti.

²⁰ Diplomatičko-paleografske studije, VZA II, 1937, str. 10.

²¹ »Slutim, da se mnogima ne će dopasti ovi rezultati postignuti na osnovu originalnih istraživanja u prvom redu izvora samih, a onda i *ukupne literature*, naročito još i mađarske, jer samo tako dobivaju moji rezultati *naučni karakter*, budući da nijesam ovo napisao, da dadem materijala raznim 'rodoljubivim' frazerima i zdravičarima«. Priručnik izvora za hrvatsku povijest I, Zagreb 1914, str. 527.

²² Već 1918. g. tvrdi Šišić, *Geschichte der Kroaten I*, MH 1917, str. 374 da dvanaestero plemena, koja su tada nastavala teritorij između Neretve i Gvozda, posjeduju za dolaska Arpadovića sva politička prava i zato su, kako tvrdi dalje, »hrvatski narod« i »plemići Hrvatske« identični pojmovi. Još uvijek je doduše taj sporazum privatnog karaktera. Međutim, u velikoj Povijesti Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 640—641 tzv. *pacta conventa* su opet državno-pravni ugovor.

U takvom naučnom podneblju paleografsko-diplomatička istraživanja zamiru. Pravih stručnjaka uglavnom nema, a ako s poneki historičar ili pravnik pozabavi nekim pitanjem iz tog naučnog područja, onda mu je obično polazna točka ista: to je vjera u autentičnost ispitivanog izvora. Zato Trpimirova isprava — koja po svojoj osnovnoj formi nije javna već privatna isprava — postaje »rodni list« hrvatske države (Kostrenčić)²³ i, dakako, dokument u kojega se ispravnost uopće ne smije posumnjati. Ili, jedan drugi primjer: oporuke priora Andrije i priora Petra. U nekoliko radova koji su posvećeni tim tobože najstarijim dalmatinskim oporukama (M. Horvat, Stipišić)²⁴ nije se postavljalo pitanje da li je moguće da je u Dalmaciji u X. i XI. st. postojala takva notarska isprava, već se na osnovi spomenutih isprava, premda prije toga nisu bile kritički ispitane, stvaralo zaključke o razvitku privatne isprave u Dalmaciji u tom razdoblju. Tako je čitav proces istraživanja i traženja naučne istine obrnut na glavu, jer se kao dokazana činjenica uzima ono što tek treba dokazati! Zato se događa da domaći stručnjaci i nestručnjaci uvjeravaju javnost kako je izvorni materijal do XII. st. u danas sačuvanom obliku besprijekoran i vjerodostojan i najviše što su nepovoljna spremni priznati to je loša tradicija isprava.

Ne treba na ovom mjestu posebno isticati da je paleografsko-diplomatička kritika izvora neizbježiva polazna tačka za svaki naučni rad. Bez nje nema i ne smije biti ni jedne sinteze. Zato kad mi je bila povjerena zadaća da obradim najstariju povijest Hrvata, nisam smjela ni ja učiniti drugo, nego provesti kritiku cjelokupne građe, što drugim riječima znači nastaviti ondje gdje je završio Rački. Budući da je u tom pitanju bila riječ o postulatima nauke, a ne samo o slobodnoj volji pojedinca, posao se nije mogao izbjeći. Već površne diplomatičke analize isprava dale su porazne rezultate. Naime, nije bilo teško utvrditi da ni jedna tobože vladarska isprava ne odgovara istovremenim vladarskim ispravama evropskog Zapada. Ova spoznaja, do koje se uostalom odavno moglo doći, stavila me samo kratko vrijeme u nedoumicu: hoću li poput predšasnika, koji su radili na istom problemu odabrati jeftine i lažne lovorike pišući o nečemu u što nisam uvjerena ili ću se žrtvovati za nauku spremna da primim osudu onih koji su od mene očekivali nešto drugo. Kako spomenuta dilema nije naučni nego etički problem, svaki se čovjek u njoj snalazi onako kako mu nalaže savjest i znanje. No, bez obzira na to kako su i da li su uopće prihvaćeni, rezultate do kojih sam došla teško će ponovna naučna i kritička analiza bitno izmijeniti, a ne vjerujem da će ih oboriti.

Svoj sam primjer navela prije svega zato što nas je on doveo do srži problema u radu na pomoćnim historijskim naukama. Naime, bit problema za onoga koji radi zato da bi saznao naučnu istinu nije u teoretskoj spremi! Mislim da će se kolege koji rade na pomoćnim historijskim naukama složiti samnom ako kažem da se osnove opće diplomatike i latinske paleografije mogu vrlo dobro svladati za nepunih mjesec dana. Modernom istraživaču kojemu stoje na raspolaganju odlični priručnici

²³ Vidi Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava, Udžbenici Zagreb, sveučilišta, Zagreb 1956, str. 115.

²⁴ Vidi M. Horvat, Oporuka splitskog priora Petra, Rad JAZU 283, 1951, str. 119—174; J. Stipišić, Oporuka priora Petra, Zbornik Hist. inst. JAZU, Vol. 2., Zagreb 1959.

smije predstavljati poteškoće samo unutarnja borba koja ga čeka kad stane teorijsko znanje primjenjivati na domaći izvorni materijal. I uvjeren sam da onaj tko preuzima na sebe dužnost da neupućene upozna s prošlošću crpeći svoje znanje iz izvorne građe, ne smije sebi dopustiti drugačiji postupak. Jedino takav rad donosi zadovoljstvo i pozitivan je prilog nauci.

Upravo u tom smislu trebalo bi, prema mom uvjerenju, i utvrditi i buduće zadatke naučnom radu i istraživanju na području pomoćnih historijskih nauka. Treba odgajati ljude koji će biti sposobni za objektivnu i kritičku ocjenu izvornog materijala. Jer kritika izvora u krajnjoj liniji nije danas više privilegij naših istraživača, ona može postati predmetom i šire naučne javnosti, dakle svagdje na svijetu. Zar se onda ne činimo smiješnima pred evropskom ili izvanevropskom javnošću slijepom obranom autentičnosti izvora? I to samo zato što su neki između nas naopako shvatili svoju dužnost. Time se u očima evropske javnosti sami izjednačujemo s onim primitivnim narodima koji izmišljenim pričama nadomještavaju svoju nepoznatu prošlost.

Međutim, diplomatsko-paleografsko-historijska kritika izvora najpreći je, iako ne i jedini zadatak paleografa i diplomatsičara. Ona je najzad vremenski i prostorno dosta ograničena, jer se uglavnom odnosi na izvore dalmatinskih crkvenih ustanova do kraja XII. st. Dalmatinski notarski spisi, sasvim razumljivo, ne podliježu tako oštrom ispitivanju, jer je njihova vjerodostojnost neprijeporna. Slično bi se moglo ustvrditi i za arhivski materijal slavonskih gradova, dok bi crkvena arhivalija, prije svega dokumente zagrebačke biskupije također trebalo ispitati. Ako tome dodamo poneku falsificiranu ispravu iz izdane građe porodičnih arhiva, na primjer frankapanskih, onda smo uglavnom iscrpli buduće zadatke na polju kritičke ocjene srednjovjekovnog izvornog materijala.

Spomenuti su zadaci više osjetljivi, nego teški i prvenstvo im daje prije svega kritički historičar, koji bez kritičke ocjene izvora ne može zamisliti sliku prošlosti. Zato su takvi zadaci posao dobrih stručnjaka na pomoćnim historijskim naukama. Iz te činjenice slijedi zaključak: treba što prije izraditi plan istraživanja na polju pomoćnih historijskih nauka. Nemoguće je i dalje — ako, naravno, želimo nešto postići — prepuštati spomenute naučne discipline slučajnim ispitivanjima pojedinaca. Kao što je na primjer Staroslavenski institut posebna ustanova koja je razvila odličnu djelatnost na području slavenskog pisma (u najširem smislu), tako bi po mom uvjerenju, u okviru jedne naučne ustanove (akademije ili fakulteta) trebalo učiniti nešto slično. To je utoliko potrebno što je katedra pomoćnih historijskih nauka na filozofskom fakultetu već godinama spala na jednog honorarnog nastavnika! Zbog daljeg školovanja stručnjaka smatram da bi bilo nužno potrebno poslati nekoliko mlađih ljudi na studij pomoćnih historijskih nauka u inozemstvo, jer je krajnje vrijeme da pomoćne historijske nauke koje su najjače oružje kritičke historiografije, preuzmu u ruke *školovani stručnjaci*.

No, sretna okolnost što najopsežniji posao koji još u okvirima pomoćnih historijskih nauka čeka na izvršenje — to je *izdavanje arhivske građe* — nije takve naravi da bi ga mogli vršiti samo stručnjaci. Naprotiv, čitav niz učenjaka srodnih struka — na primjer pravnici koji su

radili i rade na izdavanju arhivske građe — uspješno obavlja taj teški posao koji guta vrijeme i zdravlje. Budući da sam uvjeren da medievalnu arhivsku građu može prepisivati za ediranje onaj tko dobro poznaje prije svega jezik kojim je izvor pisan, a tek na drugom mjestu pismo izvora, smatram da bi u tom smislu trebalo odgajati mlađe ljude. Dakle, upućivanjem u medievalnu latinštinu isto tako dobro, ako ne i više, nego u probleme latinske paleografije. No, tko je jednom radio na arhivskom materijalu vrlo dobro zna da se stručnjaci ne odgajaju predavanjima, već da vježba na samom materijalu čini majstora majstorem. Stoga mi se čini da bi bilo dobro obnoviti praksu nekadašnjih paleografsko-diplomatičkih tečajeva, ali bi oni trebali da budu više praktički orijentirani. Trebalo bi organizaciju tog posla prepustiti dogovoru različitih ustanova. Preduvjet je dakako taj da se prije toga u javnoj i otvorenoj diskusiji riješe, ili bar rješavaju najvažnija otvorena pitanja, jer ne mogu zamisliti skladan rad bez nekih opće usvojenih mišljenja i načela u radu.

Prema tome, budući zadaci na području pomoćnih historijskih nauka u onom smislu u kojem smo ih ovdje razmatrali, nisu takvi da nam za njih ne bi dostajalo sprema, snage ili volje. Dok bi se zreliji i posebno školovani stručnjaci mogli posvećivati kritičkoj ocjeni i obradbi izvornog materijala, mlađe bi s teoretskim uputama trebalo upućivati na rad u arhive. Ne učinimo li to doskora, bojim se, da će medievistika, na kojoj i danas radi vrlo malo ljudi, zbog pomanjkanja mlađeg naraštaja postepeno odumirati. A ipak bi to bila velika šteta budući da upravo mi Hrvati imamo najbogatije u zbivanjima i najljepše razdoblje ranog srednjeg vijeka.

Résumé

L'ÉTAT ACTUEL ET LES TÂCHES DES SCIENCES HISTORIQUES AUXILIAIRES EN CROATIE

Le rapporteur traite l'état des trois sciences faisant partie de la historiographie: la paléographie, la diplomatie et la chronologie. Il constate que la chronologie en Croatie ne s'est pas développée en une science autonome et qu'on a très peu travaillé sur la paléographie quoiqu'il existe un certain nombre de traités et de manuels. Il nous manque encore les travaux les plus fondamentaux sur les écrivains latinistes dans notre pays, et les manuels de la paléographie latine sont faits sans égard au développement des caractères de différentes écritures chez nous. Enfin les travaux consacrés aux problèmes du domaine de la diplomatie se rapportent surtout aux matériaux jusqu'au 12ème siècle et ils sont dépourvu d'esprit critique. Le rapporteur pense que le problème essentiel dans le travail des sciences auxiliaires historique consiste plutôt dans l'abord critique et l'évaluation des matériaux authentiques que dans le manque des cadres spécialisés qu'il est facile de former. Le rapporteur est d'avis que les nouvelles tâches dans ce domaine seraient l'éducation de jeunes cadres qui seraient capables d'une appréciation critique et objective des matériaux authentiques. Il serait nécessaire de former les spécialistes à l'étranger. Enfin il faudrait initié les jeunes gens au travail dans les archives car, selon l'opinion du rapporteur, la recherche de l'histoire médiévale, à cause du manque de jeunes cadres, va lentement déperir.